

Многоуважаемий Господине Министре,

Понеже през последните две години аз се убедих, че у нас е почти невъзможно да се занимава човек с науката, без да бъде учител поне в едно ср. (едно) уч. (ебно) заведение, и че учителствуването е за мене вътрешна потребност, за удовлетворението на която трябва да се принесат и най-тежките жертви, — то, ако няма никак възможност да ми бъде дадено учит. място в София, аз ще се съглася да отида и в провинцията, макар това да е за мене извънредно тежко. Позволете ми, Г-не Министре, само да Ви уверя, че аз като казвам, че преместването ще бъде за мене тежко, нямам ни най-малко на ум частните неудобства при преместването, а само това, че с едно преместване рискувам да наруша своите морални задължения спрямо обществото, задължения, които произтичат от издаването на списанието. Да беше то, списанието, в края на годишнината си, аз нямаше да се подвоумя да го прекратя; но то е в средата, и не може да бъде прекратено, нито пък в провинцията издавано. Само по тая причина аз Ви моля, ако има възможност, да не ме принуждавате да напускам столицата. В заключение ще кажа, че понеже моето единствено желание е, чрез преподаване, да добия възможност да се занимавам със специалността си, по която работя и един курс (част от него излезе преди год. и половина), то ще Ви бъда крайно признателен, ако вместо учит. място в провинцията, ми дадете само разрешение да преподавам философските предмети в тукашната гимназия, без никакво възнаграждение.

София, 20/IX 1893.

С най-отлично почитание
Д-р К. Кръстев

И това писмо е писано до същия министър Георги Живков, от чиято архива е взето, а сега е в Народната библиотека „В. Коларов“ — София.

През 1893 ж. д-р К. Кръстев е издавал списание „Мисъл“, започнало да излиза през 1892 г.

ЕДИН ЧАС ПРИ ГЕОРГИ РАЙЧЕВ. . .

(По случай 80 години от рождението му)

Христо Бръзицов

Авторът на настоящето е разговарял през декември 1943 г. с Георги Райчев, за да напечата този разговор заедно с други десетина в книга под заглавие „Среци и разговори“, издание на Хр. Чолчев. Ангело-американските бомбардировки обаче на 10 януари 1944 г. погребяха книгата в печатница „Стопанско развитие“ на ул. „Бачо Киро“. Разговорът с Георги Райчев е запазен благодарение на една коректура. Предаваме го без никакви изменения.

Да се срещнем и с тоя четвъртит българин. Отдето го погледнеш — българин: корав, упорит (да не употребим „чуждицата“ — инат). Трудолюбив, честен, здрав българин. И затова блика такава чистота от неговото творчество — затуй е така здраво, честно.

— Ще ви кажа, Райчев, най-напред какво съм чел по читанките за вас — да поправите, ако не е предадено точно или не съм го разбрал добре. Така, там пише, че вие, големият белетрист или както се казва точно: белетристът Георги Райчев. . . сте роден в село Топрак-хисар, Старозагорско, в 1882 г. Учили сте в Стара Загора. Сътруд-

ничили сте в списанията „Наш живот“, „Наблюдател“, „Златорог“ и други. Подвизавали сте се и в областта на хумора с псевдоним Гриша Печорин. По-големите ви книги носят заглавия: „Весели разкази“ (1918), „Мъничък свят“ (1919), „Царица Неранза“ (1920), „Разкази“, като последната легенда в стихове е била играна в Народния театър през 1934 г.

... Към тия сухи данни имате ли какво да прибавите, и за да се оцвети разговорът, и за да се потвърди или уясни истината за вашето творчество и личност?

— Вярно е всичко, което казвате. Към това ще прибавя само, че новото име на родното ми село е Землен, и че съм роден през нощта на 6 срещу 7 декември 1882 г., стар стил. Ще ви кажа още, че едва от няколко години се заех да събера работите си, пръснати от 40 години по разни списания и вестници, затова книгите ми би трябвало да се наредят така: четири тома в книгоиздателство „Хемус“: I, „Мъничък свят“ (три повести), II „Незнайният“ (8 големи разказа), III „Карачакал“ (битови разкази), IV „Господинът с момичето“ (роман) и „Небесният воин“ (религиозни легенди). Към тях са издадените ми от книгоиздателство „Хр. Г. Данов“ книги: „Златният клоч“ и пиесата „Еленово царство“. За събиране имам още около три тома, по-значителни между които са повестите „Царица Неранза“ и „Песен в гората“.

— Доволен ли сте от... Гриша Печорин и защо сте го напуснали толкова рано? Не намирате ли, че един български писател може да изкара земния си път и само като хуморист?

— Разбира се, един писател може да бъде и цял живот само хумористичен писател. Дори мисля, че истинският, значителният хуморист трябва и остава само такъв. И тъкмо това, че не съм останал хуморист, показва, че не съм бил призван хуморист. И наистина, така е. На наше време всички младежи изкарваха „стажа“ си в хумористичните списания, както днес всички стажуват в детските списания. . . Пък и всъщност ние не бяхме хумористи, а по-скоро сатирици — и аз, и повечето ми съвременници. Лично аз скоро разбрах за себе си, че хуморът не е достатъчно средство за автор, който иска да каже нещо повече. И поведох дълга и упорита борба, за да се откажа от хумора, както и от една година се боря и с детското творчество, защото ми пречи на по-сериозната работа. Обичам и ценя както хумора, така и творчеството за деца, и съжалявам, че немах воля и време да дам нещо по-сериозно и завършено и в двете тези области.

— Как сте се увлекли в литературата? Не сте ли имали други влечения като млад?

— Може да ви се види странно, ала откакто се помня човек, мислил съм и съм се интересувал само от поезия, от литература. Бързам да ви кажа — не вярвам в предопределение. Природата не се интересува нито от поезия, нито от изкуствата изобщо. Тя дарява със заложби, които могат да се проявят или не в ред човешки занимания — останалото решават случайността и условията, в които е принуден да живее даден индивид. Така е и с мене — ако в моето детинство един стар учител в родното ми село не беше съчинил една битова поема, за която всички говореха и от която всички се възхищаваха; ако баща ми не четеше Вазова на глас в нашата къща — едва ли би ми дошло на ум да пиша и аз стихове и разкази.

— Вие сиедите толкова години нашата литература. Напредък ли намирате или отива назад?

— Разбира се, че литературата ни е напреднала твърде много, както изобщо е напреднала и световната литература. За една литература се съди не по лошото в нея, а чрез най-доброто, което е дала. Но аз бих се осмелил да ви кажа и нещо по-определено по този толкова трънлив въпрос. Защото само една фраза, при това очаквана фраза, каквато ви казах — едва ли би задоволила и вас и читателите ви. А по този въпрос дори се спори. И така, вярно е, че на пръв поглед изглежда като че ли в миналото сме имали по-значителни писатели, отколкото днес. Но това е, така да се каже „оптическа“ измама. Първо — писателите ни до Освобождението, дори и наскоро след него са били

не само писатели, а и общественици, дори строители на онази България, затова ни изглеждат по-големи като личности; когато днес писателите ни са все повече само писатели, само автори на художествени произведения. Второ — ние виждаме миналото очистено от целия му баласт, останало само с най-доброто, ценното и значителното. Всичко лошо от миналото е погребано и забравено вече. Един ден, когато бъдат погребани и забравени купищата посредствени книги, които се пишат днес, — едва тогава ще се види какво значително е създала и създава и нашата съвременност.

— Бива ли според вас писателят да отразява времето, в което живее? Например войната трябва ли да увлече писателя или по-добре да изчака мира и тогава да се върне в нея — повече като историк, отколкото като съвременник.

— Това е лична работа на всеки писател. Питате ме, бива ли писателят да отразява времето, в което живее. Не само бива, но той не може да не го отразява: щом живее в това време неминуемо и несъзнателно всяка негова мисъл и дело изразяват времето, в което той живее! Дори и когато нищо не прави — и с това изразява пак времето си! . . . А колкото до въпроса — трябва ли да се увлече във войната или не — това е лична работа, отделна за всекиго. Но все пак аз мисля, че войната и това страшно време, което живеем, ще бъдат дадени в истинския им ужас и величие едва след войната и то най-вероятно от някой младеж, който днес лежи из окопите на изток, запад, север или юг. . .

— И, може би, един наивен въпрос: предпочитате ли някое от изброените ваши произведения? Обичате ли едно повече от друго? В коя книга смятате, че сте се изявили — както казват — най-добре, най-точно?

— Въпросът ви не е съвсем не на място! Защото лъжа е, че и майката уж обичала еднакво всичките си деца! Простата и малоумна майка, може би, както и посредственият писател, мисли, че всичко, което е цвякнал на хартията — все е гениално и nepoCTижиmo; но умната майка, както и самокритичният автор знаят, коя от рождбите им е за свят и коя е излязла пройдоха. . . Но както за майката, така и за автора е неусудбно да похвали или укори една рожба пред друга. Това си е тяхна много сърдечна тайна. Не искайте да надникнете в нея!

— Готвите ли сега нещо ново и, ако не е тайна, можем ли да знаем какво? Имате ли изобщо проекти за в бъдеще?

— Ще ви се оплача, че войната, и изобщо материалната несигурност в момента ми пречат много. Изоставил съм писателството за по-сигурните приходи. Така, изглежда, ще е до края на войната, а след нея — каквото господ даде! Засега, ако представлява някакъв интерес за вас, събирам малките си разкази (около 40—50), пръснати от години по вестници и списания. Искам да ги дам в един том. А колкото за проектите, по-добе е да не говорим, защото няма писател, който да няма много проекти, както няма и такъв, който да е изпълнил някога всичките си проекти! А за хора на моята възраст е още по-рисковано да дават обещания: страх ме е от ироничната усмивка на читателя. . .

— Намирате ли, че нашата критика подпомага писателя, като го насочва правилно или може би някои критици гледат пристрастно?

— Няма съмнение, че добрата критика има своето място и значение и изобщо подпомага писателя. Ние имаме такава. Но за жалост, имаме и лоша, пристрастна и пакостна критика. Тя е безотговорна критика, тя е „приятелската“ и „неприятелската“ критика — еднакво пакостни и двете. Изкусява ме мисълта да ви кажа нещо повече. Ето, вие сте установен журналист. . . а знаете ли, че най-пакостната е така наречената „вестникарска“ критика“, тоест посредствената, неотговорната и дертлия критика? Казвам „вестникарска“ за удобство и яснота, защото и в много списания се пишат „вестникарски“ критики, както и обратно — в много вестници излизат ценни, обективни и сериозни статии, защото . . . защото авторите им не са случайни хора! Изобщо редакторите трябва да очистят вестниците от случайни и смнителни автори. Това не е невъзможно. А пакостта е много голяма, особено за непросветения и непосветения читател. Сериозният критик — в списание или вестник — не затваря очи нито пред

добрите, нито пред слабите страни на едно произведение. Читателят чете и вижда: ето — има добро, има и нещо слабо. А разтваря приятелската бележка за някое трестепенно съчинение и запва от учудване: ами че то гениално от кора до кора! И какво излиза — че Елин Пелин, Йовков, Райнов или Дебелянов са с недостатъци, а някоя си Станка Фюнтифлюшкова или Главчо Главуняков — съвършени! Защото за големите е писал голям и с чувство за отговорност, а за посредствените — някой случаен подлизурко. . . Простете, че ви говоря откровенно, но няма смисъл да любезничим и да се тъжем и да затваряме очи пред опасностите и пакостите.

— Миналата година празнувахте юбилей. Той мина сърдечно и тържествено. Вие обаче сте щастливец, защото вашият юбилей не е ликвидационен, както се случва понякога — да бъде чествуван онзи, който слиза от сцената. Вие правите впечатление на човек, пълен с воля за работа. Сякаш сега започвате. На какво се дължи тази ваша жизненост? На обичта ви към работата? Или смятате, че тепърва имате да кажете още много нещо? . . .

— Много съм поласкан от думите ви. Не се заемам да реша до колко е права тази констатация! Обаче вярно и радостно за мене е, че юбилеят ми наистина беше приет сърдечно от публиката. Но лично аз все още смятам, че не съм дал още ~~нищо~~ така значително и завършено, достойно за публично чествуване. Можете да приемете думите ми еднакво и за скромност и за нескромност. . .

. . . Същото е и за жизнеността ми, както казвате: не знам дали я имам или не повече от другите, защото не зная как се чувствуват те! Вярвам само, че ако съдбата запази силите ми такива, каквито са сега, все ще мога да направя още нещо, поне колкото да оправдая изказаните надежди около юбилея ми. Но човек предполага, а господ разполага! — казва мъдрият народ.

— Как си представяте българския писател и българската литература в предстоящото мирно време и мирно развитие на България?

— Представям си българския писател — в мирно и немирно време — еднакво твърд, сериозен и възмъжал, защото той е доказал, че и в нещастие може да върви напред! Виждам го твърд в мислите и убежденията си, сериозен в сюжетите и разработването им, възмъжал — отърсен от дребнавото и незначителното и равен на големите от по-големите страни и народи. Това е бил идеалът ми; дано поне идните го достигнат.

.
Да се сбoguваме с Георги Райчев. Сега са други времена — всички сме повече засти. Не е като някога — доста време се отделяше за чашка и приказки покрай нея. С Георги Райчев някога не сме се срещали така „на сухо“, както сега. Днес като че се въздържахме: от много воля ли е, от малко страх ли е, от възраст ли е. . .

„От всичко по малко“ — навярно така би ми отговорил . . . Гриша Печорин, ако му зададох такъв въпрос.

Прочее, довиждане Гриша Печорин, все пак, някога в някое от топлите кюшета — на още по-сърдечен, на още по-сочен разговор!